

PHD doktori értekezés tézisei

Németh Zsombor

A choreáktól az aspiratióig:
Farkas Ferenc Rákóczi-témájú kompozíciói

Témavezető: Tallián Tibor (MTA rendes tag)

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem

Doktori iskola

(6.8 Művészeti és művelődéstörténeti tudományok: zenetudomány)

Budapest

2023

I. A kutatás előzményei

Farkas Ferenc (1905–2000) munkásságának retrospektív, az éppen aktuális eseményeken túlmutató vizsgálata az 1960-as évek második felében kezdődött. Ekkor azonban a zeneszerző még a magyar zeneélet legbefolyásosabb személyiségeinek egyike volt, akit tanítványok és tisztelők hada vett körül. Ennek következtében az életútjáról és műveiről szóló első értékelések erősen apologetikus vagy óvatosan diplomatikus hangvételűek. Ez a helyzet a zeneszerző halálával, majd a hagyatékának közgyűjteménybe kerülésével (2015) változott meg, ekkortájt indult meg a Farkas-oeuvre valódi kritikai értékelése.

Farkas életét és munkásságát nagymonográfia vagy disszertáció még nem dolgozta fel. Mindeddig két kismonográfia jelent meg a témában. Ujfalussy József (*Farkas Ferenc*, 1969) azonban bevallottan kizárólag Farkas korábbi nyilatkozataira támaszkodott. Gombos László már a zeneszerző halála után megjelent munkája (*Farkas Ferenc. Magyar zeneszerzők* 31., 2004) szintén elsősorban a zeneszerző visszaemlékezéseit ismétli.

Farkas-életrajz egy-egy szeletét a kismonográfiáknál behatóbb részletességgel és nagyobb távolságtartással vizsgálják a témát feldolgozó tanulmányok. A még a komponista életében napvilágot látott írások közül Breuer János Farkas Ferenc „iskolát” bemutató munkája emelendő ki. Az utóbbi évtizedben, részben a forrásokhoz való könnyebb hozzáférésnek köszönhetően több, az életmű egy-egy szakaszára vagy aspektusára koncentrálnak tanulmány született. A disszertáció szerzője Farkas budapesti és római pályakezdő éveivel (1927–1931), Fekete Miklós a kolozsvári- (1941–1944), Kelemen Éva a székesfehérvári (1946–1948) éveivel foglalkozott behatóbban. Péteri Lóránt Farkas és Ligeti György kapcsolatát taglalta, feltárva Farkas pályájának kevésbé dicsőséges 1940-as évekbeli eseményeit. Farkas „törvénytelen mesterével”, azaz Kodály Zoltánnal való kapcsolatát e disszertáció szerzője részletezte.

A nyolcvannégy komponálással eltöltött éve alatt Farkas nagyjából 800 művet írt. Ezekről több jegyzék készült; átfogó, tudományos igényű, a kompozíciós forrásokkal is elszámoló katalógus azonban még nem látott napvilágot. A nagyszámú műben való eligazodást Gombos László tanulmánya segíti („Általános összefüggések Farkas Ferenc életművében”, 2005).

Farkas életében egyes műveiről csak elvétve születtek hosszabb terjedelmű, önálló elemzések. Ezek egyike Kroó György eredetileg az *Aspirationes principis*ről írt recenziója („Rákóczi-kantáta”, 1976). Az elmúlt évtizedekből Gombos László, Tallián Tibor és Dominkó István elemzései mellett Bozó Péter egyik tanulmánya („Csontos karabély – újratöltve: A *Csinom Palkó* a Farkas hagyaték forrásainak fényében”, 2015) emelendő ki, amely elsők között vont le következtetéseket kifejezetten a hagyatékban fennmaradt dokumentumok kritikai vizsgálatára alapozva. Jelen disszertáció közvetlen előzményének Kroó és Bozó munkái tekinthetők.

II. Rákóczi Ferenc és a róla elnevezett szabadságharc recepciója fontos szerepet töltött be a magyar zenetörténetben. Amint azt a disszertáció első fejezete bemutatja, erről a témáról számos tanulmány íródott az elmúlt bő kétszáz évben. Viszont az értekezés első fejezetéhez hasonló, átfogó recepciótörténeti munka – amely mindezeket az írásokat összefoglalja és rendszerezi – még nem készült. A disszertáció második fejezete a tárgyalt 17. századi táncos források modern kiadványaihoz írt előszavakból indult ki. Megjegyzendő azonban, hogy ezek az előszavak még csak meg sem említik a disszertációban először bemutatott feldolgozásokat.

II. Források

Az értekezés elsődlegesen Farkas Ferenc hagyatékában fennmaradt dokumentumokra támaszkodik. A hagyaték 2015 óta az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárában tanulmányozható (a hagyaték korábbi történetét a *Bevezetés*

részletesen tárgyalja). Az értekezés leadásakor azonban a teljeskörű könyvtári feldolgozásuk még nem fejeződött be.

A gyűjtemény gerincét Farkas zeneműveinek vázlatai, fogalmazványai, tisztaazatai, az ezekről készült kézi- vagy mechanikus másolatok, illetve nyomtatott anyagai alkotják.

A hagyatékban megtalálhatók Farkas írásos publikációinak fennmaradt kéz- és gépiratai (későbbi szerzői javításokkal), a publikált interjúk kivágatai, továbbá plakátok, koncertprogramok és recenziók. Az írások és nyilatkozatok egy része, illetve néhány plakát hasonmása bő évtizeddel a hagyaték a Széchényi Könyvtárba való átszállítása előtt már megjelent Gombos László közreadásában (*Vallomások a zenéről – Farkas Ferenc válogatott írásai*, 2004).

A gyűjtemény részét képezi Farkas kiterjedt levelezése, amely legtöbb esetben az általa írottak másolatát is megőrizte. Erről, néhány jellemző levélrészletet közlése kíséretében, Mikusi Balázs adott korábban számot („Farkas Ferenc, a menedzser”, 2015).

Az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára melletti másik fontos forráshely a Magyar Nemzeti Filmarchívum volt, amely a disszertációban tárgyalt filmekhez kapcsolatos eredeti dokumentumokat (például irodalmi- és technikai forgatókönyvek) őriz.

Az említett *Vallomások a zenéről* című dokumentumközreadás nagyjából felét a „Farkas Ferenc visszaemlékezései (1975-81)” című fejezet teszi ki. A Balatonlellén több nyáron át készült és más kutatók által is gyakran idézett visszaemlékezések Gombos-féle közreadása filológiaiilag problémátikus és nem tartalmazza a teljes szöveget (ennek a problémának a részletes tárgyalását lásd a *Bevezetésben*). A disszertáció írója számára rendelkezésre állt a lappangó eredeti hangszalagokról készült, Farkas Ferenc és Dalos László által korrektúrázott gépirat digitális másolata, amely továbbra is a zeneszerző fia, Farkas András tulajdonát képezi.

A disszertáció az *Arcanum Digitális Tudástár* újság-adatbázisának köszönhetően bőséges mennyiségű magyar és idegen nyelvű sajtódokumentumra építkezett.

III. A disszertáció felépítése és módszerei

Farkas Ferenc terjedelmes zeneszerzői életművének vizsgálatához valamilyen csapásirány kijelölése szükséges. Jelen értekezés azonos tematikához, azonos hagyományhoz kapcsolódó művek egy halmazát vizsgálja: Farkasnak a Rákóczi-szabadságharc korát megidéző művei közül azokat, amelyekben (1) a fejedelem személye megjelenik, (2) vagy olyan mű, amely egyenesági leágazásai az előbbieknél. Az így kijelölt műcsoport magában foglal szöveges és szöveg nélküli, színpadi és instrumentális, alkalmazott- és öncélú zenéket egyaránt. Az értekezés írójának meggyőződése, hogy Farkas esetében a művek ilyenfajta heterogén csoportjának vizsgálata többet árul el a saját korával mindig diskurzusban lévő és az őt körülvevő környezethez mindig alkalmazkodó zeneszerzőről, mintha az alkotások az általánosan bevett módokon (időszak, műfajok stb. szerint) lennének rendszerezve és vizsgálva.

Az 1. fejezet az egykori erdélyi fejedelemnek és a róla elnevezett szabadságharcnak a magyar eszme- és zenetörténetben játszott szerepét foglalja össze 1711-től 1939-ig. A 2. fejezet azt mutatja be, hogy kik és hogyan készítettek feldolgozásokat 17. századi magyar táncdallamokból Farkast megelőzően.

A 3. fejezetben a *Rákóczi nótája* című film zenéje kerül tárgyalásra, amely megalapozta Farkas Ferenc Rákóczi-ouvre-jét és amelynek kapcsán megismerkedett a még publikálatlan 17–18. századi táncdallamokkal. A 4. fejezet azt ismerteti, hogy hogyan születtek meg a filmzene első újrahasznosításai (*Lőcsei táncok*, a *Régi magyar táncok a XVII. századból* zongorára írt változata).

Az 5. fejezet az 1950-es években született kompozíciókat mutatja be (*II. Rákóczi Ferenc fogsága* színpadi

kísérőzene, *Rákóczi hadnagya* filmzene), illetve ismerteti a *Csinom Palkó* és a *Füdd el szél* azon részeit, amelyek átvételek a *Rákóczi nótájából*. A 6. fejezet a *Régi magyar táncok a XVII. századból* 1948 és 1991 között keletkezett letétjeit és a *Choreae Hungaricae* változatait tekinti át. A 7. fejezet az eredeti *Rákóczi-szövegek* felhasználásával készült *Aspirationes principis* kantátát vizsgálja.

A disszertáció a választott műveknek elsősorban a keletkezés- és fogadattörténetével foglalkozik, részletesebb zenei elemzést csak a *Rákóczi nótájáról* és az *Aspirationes principis*ről ad. Mivel Farkas Rákóczi-témájú kompozíciói közül az utóbbi az egyetlen autonóm zenemű (nincsenek benne eredeti 17–18. századi dallamok, zenei stílusa a saját korához igazodik és arra reflektál), ezért a záró fejezet elemző módszereiben eltér a korábbi fejezetektől.

Tekintettel arra, hogy minden korábbi munka ellenére Farkas Ferenc életútjának kutatása még mindig kezdeti stádiumában van, az értekezés a 3–7. fejezetekben az életrajzi háttér részletesebb ismertetésére is vállalkozott.

A komponista hagyatékából származó források használata magában hordozza annak a veszélyét, hogy a kutató teljes mértékben azonosul a komponista gondosan megkonstruált narratívájával és nehezen tud elvonatkoztatni tőle. Ezt jelen értekezés az alábbi módszerek alkalmazásával kívánta elkerülni:

(1) A nyilatkozatokból, írásokból és levelekből származó információk minden esetben összevetésre kerültek kortársi emlékezésekkel, a korabeli sajtóból kinyert információkkal, illetve más kutatók eredményeivel.

(2) Farkas publikus megnyilatkozásainak általános jellemzője számos téma ismétlése, szinte azonos szakaszok többszöri előfordulása. Mivel mondandóját mindig az adott szituáció követelményeihez igazította, az értekezésben fontos szerepet kap az, hogy adott esetben éppen mit – vagy mit nem –

mondott el, továbbá az idő előrehaladtával hogyan emlékezett vissza bizonyos eseményekre.

(3) Mivel a levelezésből – ellentétben a sokszor protokolláris interjúkkal – sokkal inkább kiolvasható az, hogy Farkas valójában mit gondolt, ezért a leveleket a disszertáció különösen fontos forrásként kezeli.

(4) Az értekezés a zenei kéziratok – számos korábbi, Farkasról szóló publikációval ellentétben – nem csak illusztrációs anyagként, hanem a művek keletkezéstörténetének kulcsaként használja. A források részletes leírása fontos részét képezi a disszertációnak.

IV. Eredmények

Az értekezés legfőbb eredménye számos, eddig a Farkas-hagyaték és az *Arcanum Digitális Tudástár* mélyén lappangó adat felszínre hozása, továbbá a kijelölt kompozíciók keletkezés- és recepciótörténetének, illetve a hozzá kapcsolódó életrajzi eseményeknek kimerítő tárgyalása. A disszertáció számos példával igazolja Gombos László azon megállapítását, miszerint a komponista alkalmi megbízásai során keletkezett tekintélyes mennyiségű zene a későbbi művekhez írt vázlatokként is értelmezhető. A disszertáció demonstrálja azonban azt is, hogy igenis eldönthető – és ezért minden esetben felkutatandó –, hogy az azonos kútforrásból fakadó művek közül melyik változat az elsődleges, illetve mikor lehet új műről beszélni. Az értekezés végső soron arra is rávilágít, hogy Farkas egyfajta kuruc álarc mögé rejtőzve hogyan alkalmazkodott az éppen aktuális kívánalmakhoz úgy, hogy lényegében végig ugyanazokkal a módszerekkel és technikákkal dolgozott. Az *Aspirationes principis* elemzése végül közelebb visz ahhoz, hogy Farkas valójában milyen zeneszerző volt és mit gondolt Rákócziról.

V. Az értekezés tárgyköréhez kapcsolódó, a kézirat leadásáig megjelent tudományos közlemények jegyzéke

- „A Rákóczi nótájától a Régi magyar táncokig.” *Parlando* 2015. május. <http://www.parlando.hu/2015/2015-5/NemethZsombor-FarkasFerenc.pdf>
- „Mester és »törvénytelen tanítványa«. Kodály Zoltán és Farkas Ferenc.” *Magyar Zene* 55/4 (2017. november): 454–474.
- „Farkas Ferenc pályakezdése (1927–1931).” In: Dalos Anna–Ozsvárt Viktória (szerk.): *Járdányi Pál és kora. Tanulmányok a 20. századi magyar zene történetéből (1920-1966)*. Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2020. 163–201.
- „Farkas Ferenc kolozsvári éveinek filmzenéi.” In: Egyed Emese–Pakó László–Sófalvi Emese (szerk.): *Certamen VII. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum Egyesület I. Szakosztályában*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály, 2020. 243–258.
- „A Szerelmi álmok – Liszt című film zenéje.” In: Windhager Ákos (szerk.): *Tripolisz, Miskolc, Senlis – Cziffra György emlékezete*. Budapest: Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2021. 127–140.
- „Farkas Ferenc kuruc tematikájú kompozíciói. Rövid áttekintés.” In: Bene Sándor–Dobos István (szerk.): *Folytonosság és megszakítottság a magyar kultúrában. A doktoriskolák VI. nemzetközi magyarságtudományi konferenciája*. Budapest: Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, 2022. 599–606.
- „Master and his »illegitimate pupil«: Zoltán Kodály and Ferenc Farkas.” *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Seria Studia Musica* 68/1 (2023. január–június): 137–173.